

Mosteiro feminino de San Xurxo de Codeseda

Luís Manuel Ferro Pego

leonvenera@hotmail.es

José Manuel Bértolo Ballesteros

joberba4@hotmail.com

Resumo. Este artigo recolle múltiples aspectos sobre o mosteiro feminino de san Xurxo de Codeseda como as súas orixes, a vida monástica da comunidade, o seu réxime económico, os privilexios, doazóns, bulas e concesións reais ao longo dos séculos, así como unha descrición das inscricións e dos elementos arquitectónicos e escultóricos que permanecen en pé e que formaron parte do antigo mosteiro.

Abstract. This article describes numerous aspects of the female monastery in San Xurxo de Codeseda, such as its origins, the monastic life of the community, the economic regime and the privileges, donations, bulls and royal concessions over the centuries. It also describes the inscriptions and architectural and sculptural elements which belonged to the old monastery and remain standing.

A historia da clerecía das terras de Codeseda remóntase á Alta Idade Media, antes incluso da fundación da diocese de Santiago, cando Sisnando, bispo de Iria, menciona a esta parroquia de Codeseda como tributaria do mosteiro de San Sebastián do Pico Sacro, a comezos do século X. Pouco despois aparece neste lugar un cenobio feminino bieito, que é citado no ano 1124 polo rei de Galiza Afonso Raimúndez e en bulas do papa Anastasio IV no ano 1154.

Este mosteiro feminino beneditino e baixo-medieval, coñecido tamén como de Augas Santas, atopábase na parroquia de San Xurxo de Codeseda, no concello da Estrada, pertencente ao arcepristado de Tabeirós, no centro histórico da comarca de Tabeirós-Terra de Montes. Debido ao seu reducido tamaño e importancia, non foi merecedor dun estudo en profundidade sobre as súas orixes e evolución ao longo dos séculos, mais aló dalgúns artigos e capítulos inseridos en obras de maior amplitude. Faremos un estudo sobre a súa traxectoria como comunidade, desde a súa orixe medieval marcada pola tipoloxía económica e de administración territorial de características feudais.

Atendendo á análise do contido documental dispoñible, podemos delimitar unha primeira periodización coas súas variadas manifestacións históricas, acoutando algúns fenómenos concretos en atención á propia especificidade do proceso de formación e consolidación da institución monástica de Codeseda. No inventario do mosteiro que fai o cabido compostelán no ano 1419, dise que se perderon varios privilexios reais que con outros moitos estaban na arca das escrituras detrás do altar, e que a abadesa dicía que se perderan e que e outros dicían que ela os tiña escondidos e que non os quería dar.

Orixe do mosteiro

Non resulta fácil establecer dentro do marco xeográfico, civil e eclesiástico un inicio claro e definido sobre as orixes do mosteiro feminino baixo-medieval de San Xurxo de Codeseda. Igual que ocorre con outras institucións monásticas similares asentadas na comarca Tabeirós-Terra de Montes, non dispoñemos de documentación nin de datos exactos sobre a data e circunstancias en que foi fundada esta institución monástica.

Primeira referencia documental

A data máis antiga, que confirma e asegura documentalmente a existencia do mosteiro de San Xurxo de Codeseda, remóntase ao mes de maio de 1125, cando o rei Afonso VII dona este mosteiro ao cabaleiro D. Munio Pérez Tacón.

Privilexio real do acoutamento territorial

Durante os derradeiros séculos da Baixa Idade Media os coutos xurisdicionais adquiren unha singularidade xurídica cuxo desenrolo terá unha importante repercusión na fixación dos dereitos señoriais e estruturas vasaláticas en circunscricións cuxos propietarios, os mosteiros, pasan a ostentar a xurisdición civil e criminal. Na nosa contorna os establecementos eclesiásticos de San Lourenzo de Carboeiro, Santa María de Acibeiro e San Pedro de Ancorados, xunto co único feminino das freiras beneditinas de Codeseda, convértense

nos principais receptores das concesións monárquicas dos coutos, afianzando o seu señorío, aínda que sen adquiriren o pleno traspaso de xurisdición.

Estes privilexios alcanzan plena natureza xurídica, eximindo os poboadores da xurisdición directa de meiriños, saíóns e tenentes, a prol dun maior control monárquico do territorio que se consolidará durante a época baixo-medieval. Esta nova fórmula de concesión señorial permite, por unha parte, beneficiar os mosteiros como garantes da monarquía sen transferirlles todos os poderes xurisdicionais e, por outra banda, frear e desarticular as forzas titulares dos *comitatus*, convertidos en rivais territoriais directos da Coroa. O señorío concedido os mosteiros converte os habitantes do couto xurisdicional en vasallos do seu titular, neste caso da abadesa, quedando así suxeitos á terra para convertérense en medio vertebrador do mundo rural, fomentando a explotación racional das propiedades agrícolas e a optimización das súas rendas.

A vida monástica medieval

Como sucede na maioría dos mosteiros de fundación familiar, caracterizados pola súa independencia e singularidade, o mosteiro feminino beneditino de Codeseda xorde como resultado do tradicional cenobio visigótico, destacando como premisa organizativa o pacto entre a abadesa e a comunidade campesina. A influencia das correntes carolinxias provoca a progresiva implantación da regra beneditina, que pasa a ocupar un lugar predominante na organización de todos os aspectos da vida cotiá da comunidade monástica. Tal e como establece a norma, as actividades espirituais serán o eixo fundamental do cenobio mediante a celebración de oficios litúrxicos regrados ao longo da xornada, como laudes, prima, terza, sexta, nona, vésperas e completas, oracións determinadas que manteñen ocupadas as monxas nos principios básicos da vida monástica desde o amencer ata o solpor.

O equilibrio da vida monacal baseado no *ora et labora*, asumido na regra beneditina, suporá a regulación de diferentes aspectos como a liturxia, a lectura, o traballo manual ou *opus manuum*, o

comportamento das relación da abadesa coas monxas e vasalos, e ata a propia vestimenta.

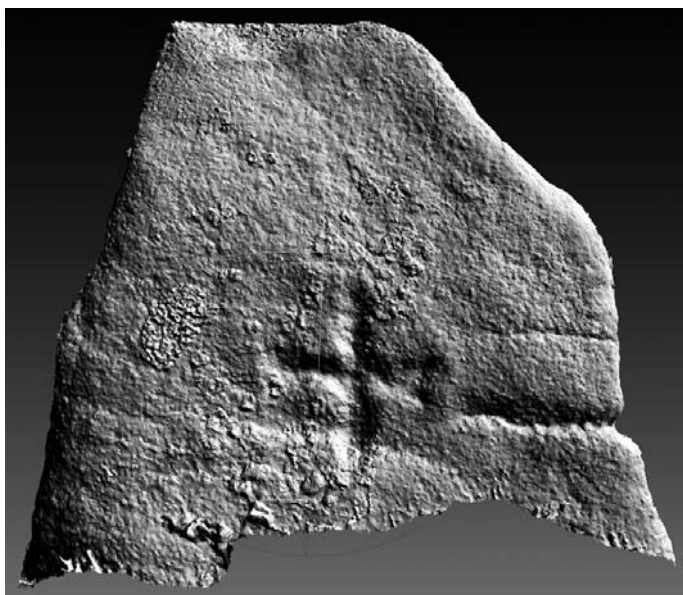
Os labores cotiáns das monxas complementábase co labor produtivo no desempeño de algún tipo de actividade manual, requisito satisfeito xeralmente co traballo na horta. Ocúpanse, ademais, da xestión e explotación das propiedades do mosteiro, tanto das de orixe fundacional como as recibidas de doazóns, principalmente as entregadas polos membros do estamento privilexiado local.

O couto do mosteiro de Codeseda

O *couto* delimitaba o espazo acoutado e a súa inmunidade. Estaba perimetrado por marcos de pedra altos a unha distancia que un home puidese ver o seguinte, e todo o que se atopaba dentro deses marcos pertencían ao couto do señorío de Codeseda. Estaba formado pola propia freguesía do mosteiro, a de San Xoán de Liripio e o lugar de Cabanelas de Sabucedo, e comprendía desde os montes que limitaban coa Terra de Montes ata ao río Umia, e desde alí ao marco que chaman o couto de Parada, partindo pola metade do monte Arnado, e de aí ao dito couto de Parada lugar de Trabadela, e deste lugar ata Pumares na freguesía de San Xoán de Liripio.

O couto foi sempre exento de pertegueiro e de xustiza, coa autoridade única da abadesa do mosteiro, que era a posuidora do poder xurisdiccional dentro dos seus límites.

Os dereitos percibidos pola abadesa do mosteiro feminino de Codeseda eran os procedentes de rendas e dereituras, mediante a percepción dos décimos de todos os lugares dentro da propia xurisdición. E os habitantes que tiveran posesión de terras herdadas, que estivesen exentos desa carga, pagarían o *décimo de Deus*, tendo que entregar á abadesa un carneiro e unha galiña de foro. A herdade de Dónegas, ademais, debía pagar catro soldos de pan branco o día de San Xurxo. O lugar de Sabucedo estaba na obriga de pagar por razón de xantar e de pedido. Os moradores do dito couto que non vivisen no mesmo, debían pagar un carneiro e unha galiña, e os que residisen debían pagar cada un, ademais, catro soldos o día de San Xurxo.

Marco de delimitación do mosteiro de Codeseda.
Foto de Álex Negreira/Jorge Fernández.

O foro como documento contractual

Mediante o establecemento de mecanismos contractuais en forma de foros créase unha directa vinculación da forza do traballo dos campesiños co poder señorial do territorio monástico, a través de cuxa subscrición pretende conseguir un incremento da produción de cereais e viñedos, ademais da cavadura e posta en cultivo de novas terras. Mediante este proceso de expansión do modelo de produción feudal, os campesiños incorpóranse ás estruturas señoriais de produción, dotadas agora de fórmulas contractuais e novos contidos xurídicos, cedendo a súa forza de traballo e recoñecendo expresamente a súa dependencia de dito poder monástico, redactado no contrato do foro, dentro do termo do seu couto xurisdiccional.

A problemática da encomenda

No contexto histórico e político en torno ao cambio dinástico producido na monarquía castelá do século XIV durante a guerra sucesoria entre Pedro I e Henrique II, documentamos unha consecuencia para

Galiza do intento da fidalguía, favorecida trala vitoria do segundo, de medrar e sumar poder a costa das extensas posesións dos señoríos monásticos. Os continuos abusos e usurpacións dos bens, rendas e dereitos por parte dos cabaleiros e escudeiros que se acubillaban na torre da Barreira, provocan a resistencia e reclamación da abadesa do mosteiro de Codeseda ante os prelados da igrexa de Santiago. Amparados baixo o pretexto da encomenda, práctica arraigada desde o século XII e documentada en todos os mosteiros da zona, os cabaleiros e nobres impoñen a súa vontade sobre os establecementos monásticos ocupando aldeas, terras e vasalos, apropiándose arbitrariamente do diñeiro, colleitas e obrigas de servidume no seu propio beneficio, cuxo crecemento económico se realiza a expensas destas institucións eclesiásticas.

A natureza xurídica da encomenda, como pretexto e xustificación para a intervención nobiliaria nos señoríos eclesiásticos que vimos documentado nos mosteiros da zona, baseábase nunha relación de dependencia entre persoas libres, expresada mediante unha promesa de protección e tutela por parte do encomendeiro a favor do encomendado, a institución monástica aos seus vasalos, bens e intereses, recibindo a entidade en compensación unha oferta de fidelidade e determinados servizos. As cláusulas abusivas dos contratos da encomenda, nalgúns casos incluso a favor das abadesas ou abades encomendarios, afectan directamente aos bens mobles, dereitos e seguridade do mosteiro, debilitándoo a favor do nobre protector que recibe pagos en moeda, especie e determinados servizos.

Foron numerosos os factores de intromisión do estamento nobiliario que repercuten directamente na estrutura da vida monástica, desde os primeiros xestos de favor en forma de doazóns testamentarias, ata os compromisos de amizade, defensa e tutela da encomenda e o padroado, ao que habería que engadir os privilexios de carácter funerario.

A Gonzalo Pérez de Sub Castro, escudeiro e casteleiro do castelo da Barreira, foille entregada a encomenda do mosteiro de Codeseda pola súa irmá a abadesa Teresa Ares, sendo o derradeiro encomendado do mosteiro de Codeseda.

As vías de comunicación

Outro factor determinante no desenrolo da comunidade monástica de Codeseda serán as vías de comunicación terrestres, como norma xeral malas ou inexistentes nesta época, aínda que de grande importancia para a comercialización dos excedentes agrarios do mosteiro. A saída comercial dos escasos excedentes produtivos producíase cara á cidade de Santiago. Elisa Ferreira Priegue na súa obra sobre os camiños medievais, ao falar de Codeseda, di:

Al Oeste «camiño breeiro» eran tierras del monasterio de Codeseda, una parroquia concedida por Alfonso VI a uno de sus caballeros, y pronto convertida en monasterio femenino. Su coto era grande y comprendía las feligresías de Liripio y Sabucedo. Entre otras. En sus cercanías estaba el castillo de «Tauro». Codeseda tenía que estar seguramente comunicada con Tabeirós, a cuya «terra» pertenecía y con Sabucedo y el camino a Orense por Lárez.

Teremos en conta que o mosteiro de Codeseda tiña posesións no Ribeiro, obrigando aos aforados das súas terras de Ourense a traeren os froitos ao mosteiro, en forma de viño e outras especies. Polo tanto tiña que haber un camiño natural de comunicación para achegar as súas cargas e mercadorías ata Codeseda.

Os alimentos

No couto de Codeseda abundaban o xabaril e o corzo, o coello, a lebre e a perdiz, xunto a pomba e a rula. O río Umia tiña gran cantidade de troitas e salmóns, así como de anguías. Os numerosos regueiros, que desembocan no río Umia, tiñan troitas e anguías, podendo beneficiarse destes manxares as freiras do convento.

Do mesmo xeito os labregos contaban con animais para o autoconsumo, venda ou troco, como carneiros, ovellas, cabras, porcos, vacas, galiñas, pombas e outros animais domésticos, xunto con panais para obtención de mel e outros produtos derivados da cera. Producían cereais como o centeo, millo miúdo e, en menor medida, o trigo. As castañas e as nozes eran abundantes na zona polos moitos soutos que existían na xurisdición. En canto ao viño, chegaba do Ribeiro e do Salnés, onde o mosteiro tiña propiedades.

Privilexios, doazóns, bulas e concesións reais

O día 25 de maio de 1124 o rei de Galiza Afonso Raimúndez, cando contaba 19 anos, foi armado cabaleiro polo arcebispo Xelmírez, que bendiciu as armas perante o altar de Santiago na catedral de Compostela. O monarca Afonso VII arma cabaleiros varios nobres, entre eles a Munio Pérez Tacón, a quen seis días despois fai doazón do mosteiro de San Xurxo de Augas Santas de Codeseda.

O 31 de maio de 1162 mediante privilexio do emperador Afonso VII concédese doazón ás monxas do mosteiro de Codeseda dos foros e a nona parte anual dos xantares e a sétima da herdade na vila de Felgaria.

En Santiago de Compostela en abril de 1170 o rei de León Fernando II e a súa esposa Urraca fan doazón ao mosteiro de San Xurxo, á abadesa dona Maior Ibáñez e ás monxas o reguengo de Gistridi e o de Sanín en terras da Lanzada, xunto con outras en terras do Orcellón (Carballiño).

En Santiago o 19 de febreiro de 1232 Fernando III o Santo, rei de Castela e León, e a súa esposa Beatriz confirman ás monxas de Codeseda a doazón, foros, parte dos xantares e a vila de Felgaria, como xa fixera o rei Afonso VII.

Dona Urraca Fernández, filla de Fernando Pérez de Traba, casada co alférez real do rei Fernando II, outorga testamento o día 30 de xullo de 1199 e no devandito documento testamentario deixa numerosos bens a varios mosteiros, entre eles manda ao mosteiro de Codeseda trinta soldos.

No tocante ás bulas, mediante confirmación do papa Anastasio IV, ao enumerar as posesións da igrexa de Santiago o 8 de abril de 1154, atopábase entre outros o mosteiro de Codeseda, nomeado como *Coteseta*.

O 28 de xullo de 1174 o papa Alexandro III recibe baixo a súa protección a igrexa de Santiago con todas as súas posesións e inmunidades.

O 20 de marzo de 1178 o mosteiro de Codeseda seguía pertencendo á igrexa de Santiago, tal e como confirma o papa Alexandro III.

O 25 de xuño de 1185 o papa Alexandro III confirma os privilexios e posesión á sé compostelá.

O 14 de xullo de 1199 o papa Inocencio III confirma todas as posesións e prerrogativas á igrexa de Santiago.

O 26 de marzo de 1225 o papa Honorio III confirma todas as posesións e prerrogativas da igrexa de Santiago.

O 23 de abril de 1410 o arcebispo de Santiago de Compostela don Lope de Mendoza incorpora o mosteiro de san Xurxo de Codeseda ao cabido compostelán, sendo aprobado a anexión pola bula do Papa Benedicto XIII, expedida o 24 de marzo de 1411.

Confírmase a anexión do mosteiro feminino de San Xurxo de Codeseda, diocese de Compostela, de xeito que os bens son administrados polo deán e capítulo con dereito de gozo por asistencia matinal a coro, baixo condición de designar un capelán para celebrar o culto na igrexa do mosteiro.

A incorporación fíxose necesaria, pois tan só permanecían no mosteiro a freira Inés Rodríguez e Teresa Aras como abadesa, as cales por incuria e neglixencia dilapidaron os bens monásticos.

A partir desta data o cabido da catedral de Santiago forma unha tenza coas parroquias de Codeseda, Liripio e Sabucedo.

O 14 de xaneiro de 1419 comeza un inventario dos bens, dereitos e rendas do mosteiro de San Xurxo de Codeseda, realizado polo cabido de Santiago.

Nesta data, cando se fai o inventario, non sabemos se vivía a monxa Inés Rodríguez, pero si temos seguro que vivía a abadesa, pois nun documento do mosteiro de San Xoán da Cova do 2 de xullo 1426 transcribese que o prior e cóengos do mosteiro de San Xoán da Cova subscriben un foro de forma vitalicia a Teresa Ares, abadesa de San Xurxo de Codeseda¹.

Nas *Memorias del Arzobispado de Santiago* do ano 1607, dinos o cardeal Jerónimo del Hoyo ao falar de Codeseda

....consta haber sido esta iglesia monasterio de monjas por unas letras que están escritas en dos piedras, junto a la puerta colateral de la Epístola, que dicen así:

1 Ares Legaspi, A, (2019) Varios documentos medievais referentes a San Breixo de Lamas e Codeseda no tomo do mosteiro de San Xoán da Cova, *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural*, páx. 285-294.

ABBADESSA MA RIANA. FER: NOTA. BOCABAR. MUNIO.
 EST. QUE. LAPIS. ISTE. MICHI. INREQUIERE. DEUM. COLIE DAT
 FERNAM. ERA M.CC.II.ZQD: VII : kls:IVNII:

Abadesas e freiras

Non atopamos ningunha relación de abadesas ou mesmo de freiras, tan só aparecen citadas no inventario de posesión que mandou facer no ano 1419 o cabido de Santiago, onde se confirma que varias propiedades foron doadas ao mosteiro de freiras beneditinas de Codeseda por abadesas e monxas, sendo a primeira abadesa Mariana Fernández no ano 1164, Urraca Muñiz en 1170, Sancha Pérez no século XIV, Maior Pérez nos anos 1315 e 1317 (cando houbo a *gran fame*), María Alonso en 1377 e como derradeira abadesa Teresa Ares, de 1403 a 1426. En canto a freiras, tan só se cita a Teresa Rodríguez, Elvira Rodríguez e a Inés Rodríguez.

O mosteiro

No ano 1755 o cóengo Rafael Unquela fai unha descrición dos edificios que se atopaban en pé e que formaron parte do antigo mosteiro. Tiña unha muralla que chegaba ata a fachada do templo, feita de lousa e barro de quince cuartas de alto, onde había unha porta para entrar aos edificios. No adro atopábanse as cortes dos cabalos e un curral. Arrimado á muralla atopábase o pío de cantería, que recollía a auga que viña da fonte chamada Sagrada. Dinos que subiu por unhas escaleiras de cantería e chegou a un corredor co chan lousado e o teito sostido por seis pilastras de cantería. Ao final do corredor unha porta chegaba ata a adega, situada no piso baixo, e a unha corte para o gando. Preto estaba a cociña que tiña no fronte dúas despensas, unha de cantería. Outra porta do corredor daba paso a un gran comedor iluminado por levante por unha fiestra. A cheminea está feita tamén de cantería.

Ábsida

A ábsida é o único elemento arquitectónico que se conserva do cenobio de monxas. A igrexa consta dunha nave reedificada no ano 1900, sendo unha das poucas igrexas de ábsida pentagonal con cin-

Exterior, ábsida.

co fiestras románicas. Desde o exterior está dividida en cinco tramos por catro semicolumnas de capiteis vexetais, arrimadas ás arestas dos ángulos e unidas a dous muros rectos, que completan o corpo do presbiterio por dous contrafortes. O fuste componse de dezaseis semitambores. Nos cinco tramos da ábsida hai cinco fiestras, unha en cada tramo, con arquivolta tórica semicircular de fino axadrezado, chambrana de cinco filas de tacos e unha seteira central. Os capiteis vexetais están inspirados nos da catedral de Santiago. Coroan a parte alta da ábsida máis de vinte canzorros.

Interior da absida.

No interior do templo a cabeceira está unida á nave por arco triunfal de medio punto, lixeiramente peraltado. A cuberta, no tramo recto da capela maior, está formada por unha bóveda de canón. O tramo pentagonal cóbrese con bóveda de forno, nervada, apoiada en seis columniñas sitas nos ángulos. As columnas son de fuste monolítico e os capiteis presentan motivos vexetais. Nos tramos rectos ábrense dúas portas con linteis, unha para a sancristía e a outra para a casa reitoral.

Relevos

As antigas pedras do mosteiro foron reutilizadas para a construción da nova igrexa, polo que atopamos tres relevos, dous baldaquinos e un tímpano con signos que fan referencia ao antigo cenobio.

No campanario, mirando cara ao exterior, observamos un relevo con dous fragmentos doutros tantos baldaquinos tardogóticos. O primeiro representa a Epifanía, tallada nunha pedra cunha altura de 70 centímetros e unha lonxitude de 144 centímetros. Seguindo a María Novoa Fernández no seu artigo, trátase dunha

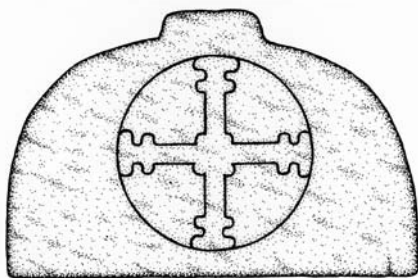
Baldaqino. Foto de Aléx Negreira/Jorge Fernández.

representación de los tres Reyes Magos a caballo y las figuras de la Virgen con el Niño y San José. Lo excepcional de este ejemplo es que se trata del único baldaqino gallego que conocemos que recoge la escena de los Magos a caballo².

O outro baldaqino ten unha altura de 70 cm. por unha lonxitude de 150 cm. A iconografía deste baldaqino fai referencia á *Presentación no Templo*, e seguindo de novo a María Novoa Fernández:

En el extremo derecho se dispone frontalmente la figura del Niño de pie sobre el altar, desnudo, nimbado y con unas extremidades superiores desproporcionadamente largas. En un plano posterior e él hay una figura de la que apenas puede intuirse la silueta y que sostiene entre sus manos un libro abierto. Continuando hacia el lado derecho, la siguiente es una figura femenina sagrada que parece mostrarnos la palma de la mano. En el quinto personaje podemos intuir una figura femenina y del último solo se conserva parte de un brazo, el bastón y algunos pliegues de la vestimenta. Además de los daños que se aprecian en este personaje, el corte de la parte superior de la pieza ha provocado la pérdida de la parte alta de las cabezas y lo que resta de ellas muestra signos de haber sido repicadas³.

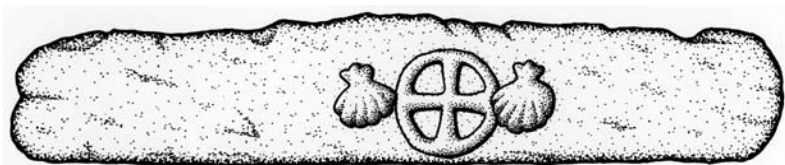
Ambos baldaquinos sufriron roturas para adaptalos ás medidas do campanario, onde foron encaixadas estas pezas. Separando os dous baldaquinos érguese un tímpano cun *Agnus Dei* xunto cunha cruz patada dentro dun círculo, posiblemente do século XII.

Pedra con cruz. Debuxo de Javier García Gómez.

2 Novoa Fernández, *A Estrada, Miscelánea Histórica e Cultural*, 22, 2019: páx. 74.

3 Novoa Fernández, *A Estrada, Miscelánea Histórica e Cultural*, 23, 2020: páx. 207.

Lintel. Debuxo de Javier García Gómez.

Cruceiro.

Na parte interior do campanario áchase unha pedra con cruz da consagración do mosteiro.

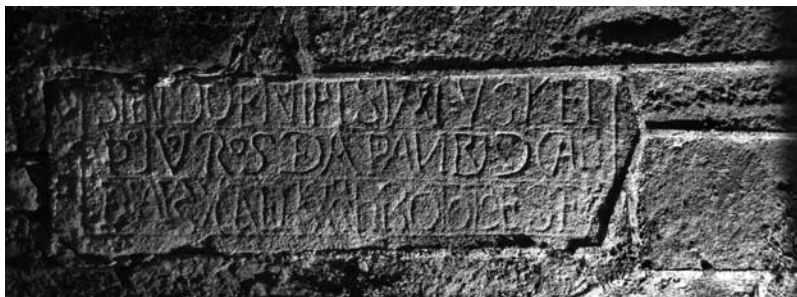
Na parte sur do valado do adro da igrexa unha pedra fai de lintel sobre unha porta tapiada. Ten gravada en relevo unha cruz dentro dun círculo e aos costados dúas vieiras. Posiblemente se trate da lápida medieval dun peregrino.

No adro obsérvase un cruceiro que ten no fuste unha imaxe de San Juan Bautista, que posiblemente formaba parte do mosteiro.

No paramento externo das escaleiras da casa reitoral está gravado un epígrafe sobre nunha pedra rectangular de 1,32 x 0,40 m. do século XVII:

SIENDO REINANTE NUESTRO SEÑOR JESUCRISTO SANTA MARIA Y SAN JOSE EL LICENCIADO JUAN RODRÍGUEZ DE APONTE ANDRADE CANONIGO DE LA IGLESIA Y CATEDRAL DEL SEÑOR SANTIAGO Y (RECTOR DE) CODESE[DA]

O cóngo Juan Rodríguez de Aponte, finado en Santiago en 1630, era quen levaba a tenza de Codeseda e quen mandou arranxar

Inscripción.

en 1619 a igrexa de Codeseda⁴. Dito cóengo, fillo de Nuño de Ponte e Andrade e de María Rodríguez da Rigueira, tivo en Santiago un fillo e dúas fillas, unha delas chamada Isabel casou en 1623 con Jacinto Campelo de Castro, da casa de Araúxo na Ponte (Ribeira)⁵.

Recomendación

Sería conveniente retirar estas pedras da intemperie, onde a choiva, o vento, liques, etc, corroen a pedra, e poder facer unha sala onde poderen estar expostos estes elementos que con toda probabilidade formaron parte do conxunto monástico. Material hai abondo para estudar e con todos os relevos, inscricións e gráficos converter parte da casa reitoral nun centro de interpretación, patrocinando visitas á igrexa que se atopa rodeada dunha paisaxe idílica e bucólica, cunha preciosa carballeira e prados, e mesmo un pequeno regueiro que delimita as propiedades eclesiásticas. Ademais disto, por Codeseda transcorre a ruta de peregrinos coñecida como *Caminho da Geira e dos Arrieiros*, que cruza a localidade moi preto da igrexa.

Bibliografía

- ÁLVAREZ LIMESSES, Gerardo (1980). *Geografía de Galicia. Provincia de Pontevedra*. A Coruña, Ediciones Gallegas S.A.
- BANGO TORVISO, Isidro Gonzalo (1979) *Arquitectura Románica en Pontevedra*. A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza.

⁴ Fernández Castro, 2015.

⁵ Bértolo-Ferro, 2020: 202.

- ANDRADE CERNADAS, José Miguel (1997). *El Monacaco beneditino y la sociedad en la Galicia medieval (Siglos x al xii)*. Sada, Seminario de Estudos Galegos. Edicións do Castro.
- ARES LEGASPI, Adrián (2019). «Varios Documentos medievais referentes a San Breixo de Lamas e Codeseda no tomo do mosteiro de San Xoán da Cova», en *A Estrada Miscelánea Histórica e Cultural* núm. 22. Museo do Pobo Estradense.
- Arquivos de Galicia (1987). *Los Reyes y Santiago, exposición de documentos reales de la catedral de Santiago de Compostela*. Xunta de Galicia.
- BÉRTOLO BALLESTEROS, JM.- FERRO PEGO, L.M. (2020) *Torres, pazos e casas fidalgas do Concello da Estrada, a Coruña*.
- CANADA, Silverio (1976). *Gran Enciclopedia Gallega*. Santiago de Compostela.
- CASTILLO del, Ángel (1987). *Inventario Monumental y Artístico de Galicia*. A Coruña. Fundación Pedro Barrie de la Maza.
- FERNÁNDEZ CASTRO, Juan Andrés (2015). «Inscripción pétreas en la parroquia de Codeseda», en *Faro de Vigo. Tabeirós Montes*, 8 de agosto de 2015.
- FERREIRA PRIEGUE, Elisa (1988). «Los Caminos Medievales de Galicia», en *Boletín Auriense*, anexo 9. Ourense, Museo arqueolóxico Provincial.
- GARCÍA GÓMEZ, Javier (2023). *El Monasterio de San Cibrao de Bibres*. A Coruña, Asociación de Estudios Históricos de Galicia.
- GONZÁLEZ BALASCH, María Teresa (2004). *Tumbo B de la catedral de Santiago*. A Coruña, Edicións do Castro.
- HOYO, del Jerónimo (s/d). *Memorias del Arzobispado de Santiago*. Santiago de Compostela, Porto y Cía Editores.
- LÓPEZ FERREIRO, Antonio (1901). *Historia de la Santa A.M. Iglesia de Santiago de Compostela*. Santiago. Santiago de Compostela, Seminario Conciliar Central.
- LÓPEZ FERREIRO, Antonio (2006). *D. Alfonso VII, rei de Galiza e o seu aio o conde de Traba*. Editorial Toxosoutos.
- LÓPEZ SANGIL, José Luís (2005). «Historia del Monacato Gallego», en *Nalgures*, Tomo II. A Coruña, Asociación Cultural Estudios Históricos de Galicia (pp. 9-47).
- LÓPEZ TEIXEIRA, Xosé Antonio (2013). *Rex et Regína, Urraca, Alfonso Raimúndez e a monarquía Galega*. Editorial Toxosoutos.
- LÓPEZ MORÁN, Enriqueta (2004). «El monacato femenino Gallego en la alta edad media (A Coruña y Pontevedra) San Xurxo de Codeseda», en *Nalgures*, Tomo I. A Coruña, Asociación Cultural Estudios Históricos de Galicia.
- LUNA SANMARTÍN, Xosé (1999). *A Estrada Románica*. A Estrada, Edicións Fouce.
- MOURE PENA, Teresa Claudina (2015). *Los monasterios beneditinos femeninos en Galicia en la baja edad medio: Arquitectura y escultura monumental*. Tese Doutoral.
- NOVOA FERNÁNDEZ, María (2019). «Los Reyes Magos en Codeseda: una representación excepcional de la Epifanía en la iglesia de San Xurxo», en *A Estrada, Miscelánea Histórica e Cultural*, núm. 22. Museo do Pobo Estradense.

- NOVOA FERNÁNDEZ, María (2020). «Una Presentación en el Templo en lo alto de la iglesia de San Xurxo de Codeseda», en *A Estrada, Histórica e Cultural*, núm. 23. Museo do Pobo Estradense.
- OVIDIO CUELLA, Esteban (2009). *Bulario de Benedicto XIII*. Zaragoza.
- PÉREZ RODRÍGUEZ, Francisco Javier (1991). *San Jorge de Codeseda: Un monasterio femenino bajomedieval*, en *Studia Monastica*, vol. 33.
- PÉREZ RODRÍGUEZ, Francisco Javier (2019). *Los Monasterios del Reino de Galicia entre 1075 y 1540: de la reforma Gregoriana a la Observante*, volumen II. Santiago de Compostela, Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Xunta de Galicia. Instituto de Estudios Gallegos Padre Sarmiento.
- SÁ BRAVO, Hipólito (1972). *El monacato de Galicia*. A Coruña, Editorial Librial.
- SÁ BRAVO, Hipólito (1975). *En la Ruta del Románico. San Jorge de Codeseda*. Faro de Vigo (2 de outubro 1975)
- SÁ BRAVO, Hipólito (1978). *Rutas del románico en la provincia de Pontevedra*. Vigo.
- VARELA CASTRO, Pedro (1923). *La Estrada*. Santiago.

